

4. Гаманкова О. О. Фінанси страхових організацій: Навч. посіб. / О. О. Гаманкова. — К.: КНЕУ, 2007. — 328 с.
 5. Никулина Н. Н. Страховой менеджмент: учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», «Коммерция», «Антикризисное управление» / Н. Н. Никулина, Н. Д. Эриашвили. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. — 703 с.
 6. Орланюк-Малицкая Л. А. Платежеспособность страховой организации / Л. А. Орланюк-Малицкая. — М., 1994. — 151 с.
 7. Савчук В. Стратегия+Финансы: уроки принятия бизнес-решений для руководителей. — К.: CompanionGroup, 2009. — С. 74.
 8. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації: монографія / Козьменко О. В., Козьменко С. М., Васильєва Т. А. та ін. — Суми: Університетська книга, 2011. — 388 с.
 9. Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика [Текст]: монографія / Н. В. Ткаченко; Нац. Банк України, Ун-т банк. справи. — Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2009. — 570 с.
 10. Яшина Н. М. Страховой портфель как основа обеспечения финансовой устойчивости страховой организации / Н. М. Яшина // Финансы и кредит. — 2007. — № 20/260. — С. 84—86.
- Стаття надійшла до редакції 16 квітня 2013 р.

УДК 332.146.2

Буряченко А. Є.,
к.е.н., доцент кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

УРБАНІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОГО, ДЕМОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано фінансові, демографічні та соціальні чинники урбанізаційних процесів. Характеризуються відмітні риси урбанізації. Розглядавано як позитивні, так і негативні аспекти урбанізованого суспільства. Дано рекомендації щодо необхідності врахування урбанізаційних явищ державними та регіональними органами влади.

В статье анализируются финансовые, демографические и социальные факторы урбанизационных процессов. Характеризуются отличительные черты урбанизации. Рассматриваются как позитивные, так и негативные аспекты урбанизированного общества. Даются рекомендации о необходимости учета урбанизационных явлений государственными и региональными органами власти.

The article analyses financial, demographical and social factors of urbanization. The main urbanization features are considered, positive and negative aspects of urbanized society are highlighted. The recommendations regarding the practicability of taking into account the urbanization processes by state and local authorities are given.

Ключові слова: урбанізація, урбанізованість, урбанізаційні процеси, субурбанізація, рурбанізація, чинники сучасної урбанізації.

Ключевые слова: урбанизация, урбанизированность, урбанизационные процессы, субурбанизация, рурбанизация, факторы современной урбанизации.

Key words: urbanization, urbanization processes, suburbanization, rurbanization, the factors of modern urbanization.

Чим більшу роль міста й урбанізація відіграють у житті суспільства, тим пильнішою стає увага до них фахівців з різних сфер суспільного життя, зокрема фінансової. Безумовно, міста тією чи тією мірою вивчалися здавна під час опису різних країн і регіонів, але вже в XIX й особливо у XX ст. у зв'язку з бурхливим економічним зростанням дослідження міст і самого процесу урбанізації стало окремим напрямком у науко-

вих пошуках. Природно, що й в Україні, де в містах мешкає майже 70 % населення, інтерес до фінансових, демографічних і соціальних чинників є досить високим.

Міські населені пункти в Україні — це міста і селища міського типу. Згадаємо, що містом у найзагальнішому розумінні вважається населений пункт, мешканці якого зайняті переважно в несільськогосподарських галузях. У нашій країні до міст належать усі поселення з більше ніж 10 тис. городян, а також поселення з меншою населеністю, що історично склались як міста.

Наведемо деякі статистичні дані. Так, на території України налічується 451 місто. Найбільше міст у східних областях України, а найменше — у південних і північних регіонах. Найвища щільність населення — у містах Львівської, Харківської, Луганської, Донецької областей. Згадаємо також, що за населеністю міста поділяють на малі (до 50 тис. людей), середні (50—100 тис.), великі (100—500 тис.), дуже великі (500—1000 тис.), міста-мільйонники (понад 1 млн людей). Найбільш численною є група малих міст — вона становить 74,5 % від усієї їх кількості. До цієї групи входять міста, котрі істотно різняться як за населеністю, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Саме тому в групі малих міст виокремлюють населені пункти з кількістю мешканців до 10 тис.

У дев'яти найбільших містах України проживає понад третина міського населення. Це — міста-мільйонники Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса і дуже великі міста Львів, Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь. Усі вони є центрами міських агломерацій — форм взаємозв'язаного розселення людей у територіально зосереджених міських поселеннях. Найбільшими в Україні є Донецько-Макіївська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська та Київська агломерації.

Якщо поглянути на питання крізь призму історії, то маємо зазначити таке. За часом виникнення міста поділяють на старі, середнього віку і молоді. Так, в Україні перші міста виникли ще понад 2,5 тис. років тому. Це були поселення, засновані грецькими колоністами. На місці одних з них тепер розташовані Керч, Ялта, Євпаторія, Феодосія, Білгород-Дністровський. Інші зникли — Ольвія, Німфей, Тірітака та ін. До старовинних міст, заснованих за часів Київської Русі, належать Київ, Чернігів, Галич, Тербовля, Львів, Володимир-Волинський, Луцьк тощо. Вони були центрами ремесел, торгівлі, освіти і культури, а також оборонними пунктами. У XV—XVII ст. з'явилося багато нових міст — Сімферополь, Тульчин, Берестечко, Нікополь, Рахів, Коростишів, Тернопіль, Ізмаїл, Очаків, Кременчук, Харків. Вони стали торговельними центрами, оскільки розмішувались переважно на перехрестях шляхів. Розвиток промисловості у XVIII—XIX ст. спричинив виникнення й активний розвиток нових міст в основному у східній і південній частинах країни. Це — Миколаїв, Одеса, Херсон, Алчевськ, Луганськ, Горлівка, Донецьк та ін. Наймолодшими в Україні є міста, що з'явилися у XX ст., зокрема в міжвоєнні роки і після Другої світової війни. Вони розміщені переважно у промислових регіонах — Придніпров'ї, Донбасі. Серед них — Верхньодніпровськ, Світлодарськ, Вишневе, Прип'ять, Світловодськ, Молодогвардійськ, Северодонецьк, Теплодар, Енергодар тощо.

Кожне місто в Україні виконує притаманні йому функції. За цією ознакою міста поділяються на багатофункціональні, промислові, промислово-транспортні, транспортні, лікувально-оздоровчі, центри агропромислових комплексів та ін. Окремо розглядають столицю України Київ (2,74 млн осіб), адже це — найбільше місто держави, її адміністративний, культурний і господарський центр.

Також варто приділити увагу селищам міського типу — це населені пункти з чисельністю мешканців понад 2 тис. осіб, з яких не менше від двох третин є робітниками, службовцями та членами їхніх родин. Селища міського типу виникають при промислових підприємствах, масштабних будівництвах, залізницях; на їх території нерідко розміщені середні та вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи, лікувальні та оздоровчі заклади тощо. За зовнішнім виглядом і функціональною структурою вони подібні до малих міст із населенням менше ніж 10 тис. людей. В Україні 897 селищ міського типу, найбільше їх — у промислових районах.

В українських містах і селищах міського типу нині проживає більше ніж 68 % населення, тоді як на початку XX ст. — лише 16 %, при цьому міське населення й

досі безперервно поповнюється з числа селян. Утім найвищі темпи урбанізації спостерігались в Україні у 1940—1970 рр., коли відбувався процес індустріалізації. Сьогодні ці темпи значно сповільнились через зменшення припливу мігрантів із сільської місцевості та депопуляцію сільського та міського населення. На даний час найвищі рівні урбанізації мають області у промислових регіонах — Донецька, Дніпропетровська, Луганська (83—91 %), а найнижчі — Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська (39—44 %)[1, с. 23—26].

Нині ні в кого не викликає сумніву, що урбанізація є одним із ключових чинників прогресу для будь-якої держави, оскільки саме міські агломерації забезпечують вищу продуктивність праці та ефективність використання ресурсного та фінансового потенціалу. Водночас одні міста та регіони світу бурхливо розвиваються, а інші перебувають у стані стагнації або навіть занепаду. Українські ж міста та регіони за час ринкових перетворень і суперечливих реформ зазнали настільки різкої диференціації в економічному розвитку, що можна прямо стверджувати про неякісне управління фінансовим потенціалом, який склався на сьогодні.

Отже, для оцінки впливу урбанізаційних процесів на фінансовий потенціал регіону маємо визначити чинники цього впливу. Перш за все згадаємо монографію Т. Б. Заставецького «Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства», в якій сутність терміна «урбанізація» висвітлюється через узагальнення трактувань таких авторів, як Є. Й. Шипович, С. С. Мохначук, А. В. Степаненко, В. М. Кубійович і Ю. Л. Пивоваров. У результаті автор доходить висновку, що урбанізацію треба розглядати насамперед як процес, котрий виявляється не тільки в збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й у посиленні впливу міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста. Тому, на його думку, урбанізацію слід розуміти не у вузькому значенні як збільшення міст і міського населення, а в широкому — як багатогранний соціально-економічний процес, що має неабиякий вплив на суспільні відносини [2, с. 41—45]. Т. Б. Заставецький також окреслює проблему «оманливої урбанізації», яка полягає в тому, що не все міське населення веде міський спосіб життя, особливо в агропромислових регіонах. Така суперечність виникає через невизначеність питання щодо принципів віднесення поселень до категорії міських. У монографії автор обґрунтовує різницю між поняттями «урбанізація» та «урбанізованість» і стверджує, що урбанізованість є наслідком урбанізації. За Заставецьким, урбанізованість — це рівень розвитку міського життя, причому цілком можливі як високі темпи урбанізації за низької урбанізованості, так і сповільнення темпів урбанізації за високої урбанізованості.

Тож, спираючись на матеріал, поданий у згаданій монографії, спробуємо визначити основні фази урбанізації в сучасних умовах: 1) власне урбанізація — процес зростання міст; 2) розмивання ядер міст, формування агломерацій — субурбанізація; 3) урбанізація сільських поселень у межах урбанізованої зони — рурбанізація. В Україні саме процес субурбанізації був особливо активний, що пов'язано з труднощами в одержанні міської прописки. Через це багато людей селилось у передмістях, розширюючи при цьому межі урбанізованої зони.

Щодо відмітних рис урбанізації, то визначимо такі: підвищення ролі міських поселень у системах розселення і соціально-економічних системах; збільшення кількості міст і, відповідно, міських мешканців; розширення площ урбанізованих поселень; популяризація міського способу життя; розвиток взаємозв'язаних форм міського розселення — агломерацій тощо. Крім того, досить яскравою рисою є зміна психологічної поведінки людини в місті, що виявляється в урізноманітненні потреб, підвищенні вимог до якості життя, трансформації моральних норм, культури тощо.

Д. Ломоносов у своїй статті особливу увагу приділяє з'ясуванню основних кількісних і якісних аспектів урбанізації на основі використання статистичних даних про розвиток міст, аналіз яких дає змогу визначити та сформувати окремі групи регіонів за рівнем їх урбанізованості [3, с. 30—33]. Кількісні аспекти урбанізації характеризуються показниками чисельності, питомої ваги та динаміки міського населення, кількості

промислових підприємств, розташованих на території міста, частки продукції промисловості, виробленої в місті, у загальному обсязі промислового виробництва регіону тощо. Якісні аспекти урбанізації характеризують показники рівня життя населення (санітарно-гігієнічні, стан житлово-комунального господарства, рівень зайнятості, доходів і витрат населення), соціально-економічні, інституціональні показники тощо.

М. Кушніренко розглядає урбанізацію як невід'ємну частину єдиного соціально-історичного процесу розвитку людства [4, с. 54—65]. На його думку, феномен урбанізації характеризується формуванням мегаполісів (поєднань кількох агломерацій у єдиний простір) — центрів постіндустріального суспільства. Автор розглядає процеси урбанізації в Україні в історичному та кількісному ракурсі. Так, М. Кушніренко виокремлює три характерні періоди: 1920—1930 рр. (прискорення темпів міграції сільського населення до міст під впливом індустріалізації); 1950—1990 рр. (найвищі темпи урбанізації в результаті зростання загальної чисельності населення країни та централізації міського населення); кінець XX — початок XXI ст. (поступове підвищення рівня урбанізації на тлі загрозливого зниження загальної чисельності населення країни). Автор розповідає також про концепцію просторового стійкого розвитку, закріплену в Програмі дій і Порядку денному на XXI століття та в документах за підсумками Всесвітньої зустрічі зі стійкого розвитку в Йоганнесбурзі. Основною метою стійкого просторового розвитку в концепції визнано викорінення злиднів, зміна моделей виробництва і споживання, а також збереження й раціональне використання природної ресурсної бази економічного та соціального розвитку. Усе це має бути скеровано на інтеграцію трьох взаємодоповнювальних компонентів просторового розвитку міських агломерацій — економічного і соціального розвитку та охорони навколишнього середовища.

Ю. В. Нікуліна у своїй статті розглядає урбанізацію з погляду соціологічних особливостей розвитку міст, а саме вплив міст і їх розростання на поведінку людини, яка під дією урбанізації змінює своє ставлення до суспільства; відбувається знеособлення людських відносин, формується прагматизм у стосунках [5, с. 270—275].

Справді, урбанізація — це вельми складний процес, і його не можна трактувати лише як зростання міст і збільшення чисельності міського населення. Переконані, що дане явище треба розуміти як новий етап розвитку суспільства, який характеризується концентрацією економічного, демографічного та політичного потенціалу, котрий дає змогу концентрувати та контролювати значні обсяги фінансових ресурсів, створювати нові технології, нові види послуг, здійснювати інноваційну діяльність.

В. К. Присяжнюк і В. Ю. Глеб у своїй статті з огляду на дедалі зростаючу урбанізацію світу загалом і України зокрема обґрунтовують важливість управління містобудівним розвитком територій муніципальних утворень обласного та районного рівня. Також вони акцентують увагу на структурній будові агломерацій, виокремлюючи так звані три пояси (радіуси) впливу — якісно відмінні соціально-економічні зв'язки (сектори), що формують агломерацію або метрополію, регіон тощо. Не менш важливим у статті є й те, що в ній розглянуто сукупність факторів, що утворюють містобудівну систему, управління якою можливе як комплекс заходів щодо структурно-функціональної організації та адміністративно-територіального регулювання процесу планування розвитку міст, спрямованих на забезпечення населення послугами необхідного рівня і збалансований розподіл територій. Автори, зокрема, наголошують, що в період урбанізації, демографічного вибуху, науково-технічної революції практика планування розвитку міст свідчить, що головним чинником впливу на будівництво й експлуатацію об'єктів архітектури є обслуговування потреб суспільства в системі стійкого розвитку міст [6]. Ми цілком згодні із цими тезами, однак, маємо додати, що тільки комплексний підхід до управління розвитком території міста з використанням сучасних технологій моніторингу та моделювання соціально-економічного розвитку містобудівних систем дасть можливість підвищити конкурентоспроможність міста. А це, у свою чергу, сприятиме утвердженню нової концептуальної ролі держави як регулятора процесів забудови, реконструкції, облаштування територій та підвищення конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості регіону та вдосконалення бюджетних відносин.

В історичному аспекті — від самого зародження і до сучасного етапу — розвиток міст розглядає у своїй статті Sukko Kim [7]. Автор подає досліджує процес урбанізації в розрізі історичних епох, у кожній з яких виділяє певні чинники та наслідки розвитку міст. Так, наприклад, основними причинами виникнення стародавнього міста Вавилон, яке було засноване в XXIII ст. до н. е. та мало на той час населення від 200 000 до 300 000 тис. осіб, він вважає зростання торгівлі на великих відстанях і зміну військової технології, яка дозволяла контролювати значні території. Одним з основних чинників урбанізації автор називає індустріалізацію. З початком промислової революції урбанізація різко прискорила, оскільки населення переміщувалося із сільського господарства у виробництво та сферу послуг. Відтоді міста набули домінантного значення та стали відігравати важливу роль у житті суспільства. Sukko Kim припускає, що індустріалізація привела до урбанізації в результаті зростання поділу праці та, відповідно, розвитку ринку праці.

J. Vernon Henderson тлумачить урбанізацію як процес, що відбувається в результаті переходу країн від сільського господарства до промисловості, адже у зв'язку з технологічними досягненнями в сільському господарстві вивільняється робоча сила, що вимушена мігрувати в міста [8]. Автор виділяє три ключові питання, на яких фокусується вивчення урбанізації: 1) чи є процес міграції сільського населення в міста позитивним явищем або це наслідок неефективної політики уряду? 2) чому індустріалізація передбачає урбанізацію? 3) які особливості формування міст, їх взаємодії між собою в міській системі в статичних і динамічних умовах?

Перш ніж перейдемо безпосередньо до аналізу основних чинників урбанізації, спробуємо відповісти на питання: що ж являє собою процес урбанізації і чому дане явище стало настільки важливим для сучасних науковців? чи загрожує урбанізація функціонуванню регіонів країни? чи навпаки, її можна розглядати як чинник розвитку сучасних міст?

Намагаючись визначити поняття «урбанізація», учені використовують безліч підходів, на підставі яких формують власне бачення та розуміння цього феномену. Так, наприклад, Т. Б. Заставецький вважає урбанізацію сталим, тобто статичним, явищем, котре на певному етапі часу притаманне економіці [2, с. 48—49]. Однак із цим ми не можемо цілком погодитись, оскільки вбачаємо в урбанізації динамічний процес, який безперервно проходить відповідні фази, змінюючи напрямки розвитку. Тобто в нашому розумінні сама сутність процесу урбанізації полягає в розростанні меж міста, збільшенні кількості міст ц чисельності населення у містах, змінах у фінансовому забезпеченні мешканців міст. Крім того, іноді урбанізація може набувати вигляду деурбанізації, тобто зворотного переміщення міського населення до сіл. Отже, якщо усвідомити саму сутність урбанізації, то важко її трактувати як статичне явище.

Варто наголосити, що оскільки єдиного підходу до розуміння сутності урбанізації немає, а також зважаючи на безліч показників, за якими вона вимірюється, неможливо однозначно стверджувати, що урбанізація є суто позитивним або суто негативним явищем. Урбанізація як позитивна тенденція пов'язана з підвищенням рівня життя, забезпеченням соціальних послуг і ліпших, ніж у селах, умов життя людей, гарантуванням вищого рівня освіти та медичних послуг, а також наявністю більших можливостей самореалізації. До негативних чинників урбанізації, безперечно, належать загострення екологічних проблем, зростання бідності та безробіття (особливо це стосується країн третього світу, де урбанізація має неконтрольований характер), збільшення диспропорцій у розвитку територій через появу економічно сильніших міст і т. ін.

Давно доведено, що темпи та характер урбанізації залежать від рівня економічного розвитку країни. Тож у економічно розвинених країнах влада намагається брати під контроль зростаючу урбанізацію, для того щоб забезпечити більш-менш рівномірний розвиток міст і регіонів і пригальмувати приплив населення до міст. А в країнах з низьким рівнем розвитку урбанізація й далі залишається неконтрольованою, що не тільки не розв'язує соціальні проблеми, а ще більше загострює їх. Адже кількість робочих місць у містах набагато менша, ніж приплив людей, а це призводить до зростання без-

робіття, а також посилює протистояння у великих містах між багатими та бідними районами [9, с. 113—115]. Саме тому вчені всього світу прагнуть розв'язати, нарешті, проблему неконтрольованої урбанізації, аби стабілізувати процес розростання міст. Так, останнім часом досить жваво обговорюється, а деякими країнами й упроваджується метод проектування і створення надвисоких будівель; висуваються також напів-фантастичні проекти спорудження підземних міст, плаваючих міст, підводних міст, міст-конусів, міст-дерев, міст-веж, міст-воронок, міст-мостів і т. ін.

А тепер, з'ясувавши суть поняття урбанізації, перейдемо до розгляду фінансових, демографічних і соціальних чинників цього явища. Отже, можемо констатувати, що урбанізація на сьогодні є таким самим соціальним процесом чи навіть феноменом, як економічні і територіальні процеси. Вона впливає на громадськість, змінює відносини в родині, позначається на демографічній структурі, характері роботи і способі життя людей, трансформує суспільні ролі й перевизначає поняття індивідуальної та соціальної відповідальності.

Раніше ми вже встановили, що урбанізацію не можна вважати або цілком позитивним, або цілком негативним явищем. На сьогоднішній час — це сказати все і не сказати нічого, оскільки цей процес вельми складний і неоднозначний, з безліччю як позитивних, так і негативних рис і взагалі просто невідворотний. Універсальною істиною є те, що світ змінюється настільки швидко, що більшість із нас не може охопити розумом, інтелектуально осмислити цей процес. Так, ще відносно недавно люди мешкали в сільських поселеннях, і культура, спосіб їх життя, харчування повністю відповідали сільському середовищу. Утім сучасність внесла свої корективи, створивши при цьому нові проблеми адаптації до існування в місті. Водночас, мабуть, правомірно буде стверджувати, що на сьогодні урбанізація є невід'ємним атрибутом повноцінного розвитку людини завдяки результатам її діяльності, завдяки використанню перш за все інтелектуальної праці. Проте це аж ніяк не означає, що села мають зникнути, і, хоч об'єктивні обставини підштовхують людей вливатися в урбаністичний процес, сільська місцевість зберігає свої вкрай потрібні для розвитку суспільства традиції.

Як уже зазначалося, урбанізація є невідворотним процесом, але розглядати його треба як об'єктивне явище, зумовлене впливом конкретних чинників. Існують різні думки з цього приводу. Скажімо, критики міського життя засуджують урбанізацію через її штучність, вишуканість, інтелектуалізм, відмову від родинного життя і кровних стосунків. Із цим можна погодитись у тому плані, що розвиток міст справді кардинально змінює особливості життя суспільства. Однак ми також бачимо, що саме процес урбанізації сприяє досягненню високого рівня життя, концентрації інтелектуальної й культурної діяльності. Адже університети, галереї, музеї, інші культурні цінності сконцентровані саме в містах; наукові відкриття і винаходи були зроблені в містах; у містах розвиваються нові форми мистецтва, з'являються різноманітні види розваг; врешті-решт, у містах відкриваються найбільш широкі можливості для особистісної самореалізації.

Розкіш міст різко контрастує з ощадливістю, строгістю сільського життя, релігійністю, наслідуванням традицій і звичаїв. Однак вислів про те, що село годує місто, залишається актуальним і сьогодні, оскільки, незважаючи на стрімкий розвиток урбанізаційних процесів, на дедалі зростаючу роль міста, село завжди залишатиметься важливою складовою суспільства, бо з позиції держави рівень урбанізації часто пропорційний мобілізованому із сіл ресурсу.

Звичайно, усе виробництво, як правило, сконцентровано в містах, тому саме виробництво і промисловість є першорядними економічними чинниками урбанізації. Будь-яка галузь виробництва насамперед має орієнтуватися на споживача (що в контексті міста передбачає вищі доходи громадян і, відповідно, вищі прибутки), на найближчі джерела інформації, бути близька до інших підприємств, мати можливість концентрувати потужні людські джерела, що складно здійснити в межах малої території. Крім того, важливо підкреслити, що зростання урбанізації часто пов'язане також зі зростанням доходів, коли ці два процеси (зовсім різні між собою) можуть відбуватись одночасно. Оскільки зростання доходів населення часто

пов'язане зі змінами в економічній структурі, як-от перехід від сільського господарства до промисловості, то вони можуть також сприяти урбанізації.

Існує тісний зв'язок між рівнем ВВП і темпами урбанізації, що унаочнено на рис. 1. На даному графіку на осі абсцис позначений процес зростання міст, а на осі ординат — зростання ВВП країни, отже, ми можемо спостерігати явний зв'язок між ними.

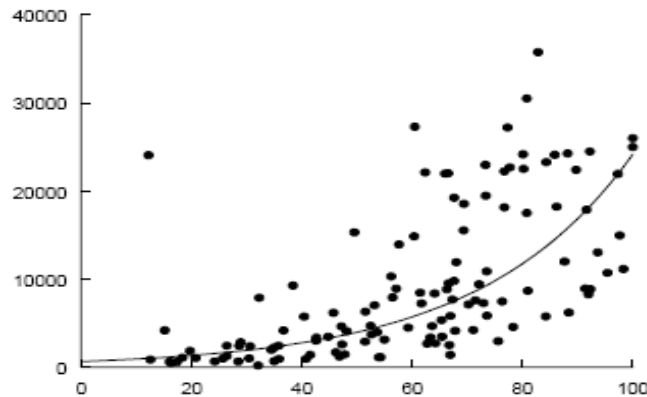

Рис. 1. Зв'язок між ВВП і урбанізацією для 180 країн у 2010 р.[10]

Зрозуміло, що ВВП підвищується там, де ефективно розміщені продуктивні сили і можливий розвиток виробництва за рахунок промисловості. Навіть якщо продуктивні сили розміщені нерівномірно і сконцентровані в сільській місцевості, то можливості міста використовувати їх більш ефективно приводять до перенесення ресурсів і виробництва ВВП у міста. Крім того, підвищення доходів домогосподарств і підприємств часто визначається так званим ефектом масштабу, що полягає в концентрації не тільки величезних площ для здійснення виробництва, але й залученні нового сучасного обладнання, робочої сили. Промислові об'єкти, сконцентровані в містах, мають більший доступ до кредитних ресурсів для проведення капітального переобладнання в разі потреби, залучення інвестицій тощо.

Крім того, існують і демографічні чинники, які змушують населення переїжджати до міст, покидаючи села і посилюючи при цьому урбанізаційну тенденцію в нашій країні. Як на нас, цьому явищу можна дати пояснення — старіння нації, низька народжуваність і коротка тривалість життя. Проте тут виникає дилема в плані екології. Кожна людина сьогодні розуміє, що екологія відіграє чи не найважливішу роль у збереженні здоров'я, народженні здорових дітей. Екологія же міста цьому аж ніяк не сприяє. По-перше, висока щільність населення і постійна конкуренція на ринку праці призводять до нервових стресів, по-друге, вихлопні гази, викиди підприємств, забруднення навколишніх водойм промисловими відходами, безперервний шум тощо справляють негативний вплив на здоров'я і життя громадян.

Однак, незважаючи на це, люди тікають від сільського життя, від навколишньої природи, від чистого повітря. Тікають, оскільки саме тут виявляється третій чинник, тісно взаємозв'язаний з демографічним, — чинник соціальний. Перш за все штовхають людей переїжджати до міст у пошуках кращої долі брак у селі робочих міст і низькі доходи. Це стосується насамперед молоді, тимчасом як літні люди, при звичаєні до сільського життя, залишаються в рідних домівках. Тож не можна виключати, що село може просто відмерти, якщо цей процес не припиниться. Ще однією причиною переїзду до міст є проблема транспорту в селі, оскільки люди опиняються відірваними від необхідних послуг. При цьому часто трапляється, що люди розчаровуються, мігруючи в міста, але в міській акваторії це компенсується кращою якістю послуг з охорони здоров'я і простішим працевлаштуванням.

Отже, проаналізувавши наукові дослідження з даної тематики, систематизувавши різні погляди та статистичну інформацію, можемо виокремити та сформулюва-

ти основні чинники сучасної урбанізації, які притаманні як Україні, так і іншим країнам світу. Почнемо з *фінансових чинників*, яким, на нашу думку, приділено найменше уваги в науковій літературі:

— Оскільки урбанізація полягає у підвищенні ролі міст у житті регіону та країни, то першим фінансовим чинником назвемо концентрацію значних фінансових ресурсів та створення відповідної фінансової інфраструктури, яка б забезпечувала їх рух. Тобто зростаюча роль міста пояснюється тим, що саме тут сконцентровані основні банки, фінансові інститути, установи та організації, які дають змогу функціонувати фінансовій сфері.

— Другим, досить важливим, фінансовим чинником урбанізації є розвиток промисловості та активізація економічної діяльності саме за рахунок великих міст. Малі міста, а тим більше села, не в змозі забезпечити виробництво на такому рівні та концентрацію таких обсягів фінансових і виробничих ресурсів, як велике місто. До того ж саме велике місто забезпечує розвиток інформаційних, маркетингових, різноманітних фінансових послуг, без яких неможливо уявити сучасне суспільство.

— Третім чинником є прагнення людей до більшого рівня заробітної плати та пошук фінансових мотивів до праці. Тобто головною метою, з якою люди переїжджають до міста, є висока заробітна плата як основа забезпечення гідного рівня життя.

— Останнім, четвертим, фінансовим чинником вважаємо зростаючі диспропорції соціально-економічного розвитку територій. Так, якщо взяти за приклад нашу країну, то неважко побачити, що у східних регіонах-донорах рівень урбанізації набагато вищий, що спричинено значним розвитком промисловості і концентрацією населення у містах. У західних регіонах-реципієнтах частка місцевого населення істотно менша, що обумовлено переважанням сільського господарства віх економіці. До того ж нерівномірність розвитку регіонів викликає міграцію населення до більш розвинених регіонів, і як наслідок, веде до зростання населення у містах.

Щодо *демографічних чинників*, то передусім варто зазначити, що в країнах із середнім і високим рівнем розвитку вони дещо інші, ніж у країнах з низьким рівнем розвитку.

По-перше, основним демографічним чинником урбанізації країн Азії та Африки є зростання населення в селах більшими темпами, аніж у містах. Що ж до країн Європи і, зокрема, України, то тут не існує проблеми демографічного вибуху. Навпаки, у наших селах народжуваність занадто низька, що в майбутньому може загрожувати повним їх обезлюдненням. Народжуваність у містах також не характеризується високим рівнем. З одного боку, це спричинено серйозними екологічними проблемами, а з другого — кар'єрними пріоритетами сучасної молоді.

По-друге, демографічним чинником урбанізації є прагнення людей влаштувати особисте життя. Із цією метою молодь із сіл вирушає в міста, де це зробити набагато простіше.

І, нарешті, *соціальні чинники*, яких, на нашу думку, найбільше:

— Головним соціальним чинником урбанізації є прагнення людини мати більш високі соціальні гарантії, які вона може одержати саме в місті. Робота там досить часто передбачає страхування працедавцем працівника, оплачувані лікарняні, відпустки, вихідні. Тобто, перш за все людина прагне до комфортних умов праці. Адже соціальні гарантії в периферії обмежуються мінімальними державними гарантіями соціального страхування, що мало стимулює людину працювати.

— Місто дає значні можливості до самореалізації, забезпечуючи ширший вибір професій або пропонуючи більший вибір робочих місць.

— Переїджаючи до міста, людина сподівається на комфортніші умови проживання, доступ до ліпших житлово-комунальних послуг, більш широкий вибір товарів та послуг. Варто зауважити, що в нерозвинених країнах чинник пошуку ліпших санітарних умов є одним з визначальних, хоч, як свідчить практика, рівень смертності в слаборозвинених країнах інколи навіть вищий у містах, ніж у сільській місцевості, що пояснюється антисанітарними умовами життєдіяльності щільно сконцентрованих мас населення.

— Одним із ключових соціальних чинників урбанізації у світі є сподівання на подолання бідності та проблеми безробіття. Люди із сільської місцевості їдуть до

міст з метою поліпшення свого соціального становища. Утім, якщо говорити про країни третього світу, то досвід показує, що значний приплив населення до міст не тільки не зменшує проблему бідності і безробіття, а навпаки, загострює її, що призводить до диспропорцій у розвитку районів міста.

— Важливим соціальним чинником урбанізації є також пошук можливостей щодо здобуття конкурентоспроможної освіти та доступ до якісної медицини.

У табл. 1 наведемо дані про чисельність, співвідношення та щільність міського та сільського населення в Україні.

Таблиця 1

**ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ТИС. ОСІБ, І ЩІЛЬНІСТЬ, ОСІБ НА 1 КМ²,
НАЯВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 1990—2011 РР.**

Рік	Чисельність наявного населення					
	усього	у тому числі		міське населення, %	Територія, тис. км ²	Щільність наявного населення
		міське	сільське			
1990	51838,5	34869,2	16969,3	67,27	603,5	86
1991	51944,4	35085,2	16859,2	67,54	603,5	86
1992	52056,6	35296,9	16759,7	67,80	603,5	86
1993	52244,1	35471	16773,1	67,89	603,5	87
1994	52114,4	35400,7	16713,7	67,93	603,5	86
1995	51728,4	35118,8	16609,6	67,89	603,5	86
1996	51297,1	34767,9	16529,2	67,78	603,5	85
1997	50818,4	34387,5	16430,9	67,67	603,5	84
1998	50370,8	34048,2	16322,6	67,60	603,5	83
1999	49918,1	33702,1	16216	67,51	603,5	83
2000	49429,8	33338,6	16091,2	67,45	603,5	82
2001	48923,2	32951,7	15971,5	67,35	603,5	81
2002	48457,1	32574,4	15882,7	67,22	603,5	80
2003	48003,5	32328,4	15675,1	67,35	603,5	80
2004	47622,4	32146,4	15476	67,50	603,5	79
2005	47280,8	32009,3	15271,5	67,70	603,5	78
2006	46929,5	31877,7	15051,8	67,93	603,5	78
2007	46646	31777,4	14868,6	68,12	603,5	77
2008	46372,7	31668,8	14703,9	68,29	603,5	77
2009	46143,7	31587,2	14556,5	68,45	603,5	76
2010	45962,9	31524,8	14438,1	68,59	603,5	76
2011	45778,5	31441,6	14336,9	68,68	603,5	76

Як бачимо з таблиці, чисельність наявного населення в Україні невинно зменшується (з 51838,5 тис. осіб у 1990 р. до 45778,5 тис. осіб у 2011 р.). Саме через це щільність наявного населення зменшилась з 86 до 76 осіб на 1 км². При цьому, хоч чисельність міського населення за досліджуваний період також зменшилась (з 34869,2 тис. осіб у 1990 р. до 31441,6 тис. осіб у 2011 р.), відсоток міського населення, навпаки, постійно збільшувався, досягнувши 2011 року 68,68 %. Ці дані доводять, що урбанізаційні процеси в Україні мають стійкий характер, а значить, органи місцевої влади у фінансово-господарській діяльності повинні обов'язково їх ураховувати.

У регіональному розрізі аналіз чисельності і співвідношення міського та сільського населення, а також щільності наявного населення дає можливість у кількісному вимірі охарактеризувати групи регіонів за рівнем урбанізації (регіони з вищим рівнем урбанізації, високоурбанізовані регіони, регіони, наближені до високоурбанізованих, регіони із середнім рівнем урбанізації, регіони з нижчим рівнем урбанізації).

Таблиця 2

ТЕРИТОРІЯ І КІЛЬКІСТЬ НАЯВНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА РЕГІОНАМИ

Регіон	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис.	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Україна	603,5	46372,7	31668,8	14703,9	68,3	77
АРК	26,1	1971,1	1240,5	730,6	62,9	76
Області						
Вінницька	26,5	1672,2	812,9	859,3	48,6	63
Волинська	20,1	1036,4	530,2	506,2	51,2	51
Дніпропетровська	31,9	3398,4	2836,2	562,2	83,5	106
Донецька	26,5	4538,9	4104,4	434,5	90,4	171
Житомирська	29,8	1305,5	747,4	558,1	57,3	44
Закарпатська	12,8	1242,6	461,4	781,2	37,1	97
Запорізька	27,2	1832,9	1403,3	429,6	76,6	67
Івано-Франківська	13,9	1382,6	593,3	789,3	42,9	99
Київська	28,1	1737,3	1048,8	688,5	60,4	62
Кіровоградська	24,6	1039,7	637,7	402,0	61,3	42
Луганська	26,7	2355,4	2038,4	317,0	86,5	88
Львівська	21,8	2559,8	1548,0	1011,8	60,5	117
Миколаївська	24,6	1203,6	812,5	391,1	67,5	49
Одеська	33,3	2394,7	1589,7	805,0	66,4	72
Полтавська	28,8	1524,9	920,5	604,4	60,4	53
Рівненська	20,1	1152,0	547,8	604,2	47,5	57
Сумська	23,8	1196,8	797,1	399,7	66,6	50
Тернопільська	13,8	1098,6	474,3	624,3	43,2	79
Харківська	31,4	2795,9	2227,4	568,5	79,7	89
Херсонська	28,5	1107,5	676,3	431,2	61,1	39
Хмельницька	20,6	1350,3	721,8	628,5	53,5	65
Черкаська	20,9	1315,5	730,0	585,5	55,5	63
Чернівецька	8,1	904,5	375,1	529,4	41,5	112
Чернігівська	31,9	1135,9	697,1	438,8	61,4	36
Міста						
Київ	0,8	2740,2	2740,2	×	100,0	3279
Севастополь	0,9	379,5	356,5	23,0	94,0	439

Аналіз наведених у табл. 2 статистичних даних дає змогу визначити ключові особливості урбанізації в Україні:

1) її хаотичний і неконтрольований розвиток (з часом може призвести до ще більших диспропорцій у чисельності населення та частково паралізувати економіку окремих регіонів);

2) зростання частки міського населення протягом 1990—2010 рр. з 67,3 % до 68,5 %. При цьому даний показник помітно різниться в регіонах країни: найбільшу питому вагу міського населення на початку 2010 р. мали Донецька (90,51 %), Дніпропетровська (83,46 %), Харківська (79,84 %), Луганська (86,61 %) та Запорізька (76,00 %) області, а найменшу — Чернівецька і Закарпатська області (41,72% та 37,15% відповідно);

3) структура міського населення за категоріями міст у регіонах також різна. У переважній більшості регіонів міське населення зосереджене в малих, середніх і

великих містах, і лише дев'ять регіонів України характеризуються наявністю дуже великих міст і міст-мільйонників (наприклад, Одеська і Харківська області, де частка населення міст-мільйонників становить 67,9% і 65,5% відповідно);

4) відмітна риса міських поселень України — нерівномірне їх розміщення на території країни. Найбільше міст сконцентровано в Донецькій (52), Львівській (44), Луганській (37), Київській (26) і Дніпропетровській (20) областях.

При цьому кількість міст у регіоні не залежить від розміру його території. Так, за територією серед областей, що мають найбільшу кількість міст, Донецька посідає 11 місце, Львівська — 17, Луганська — 10, Київська та Дніпропетровська — 8 та 2 місця відповідно. Але, як бачимо, для цієї градації використовувалися лише кількісні параметри. На нашу думку, для того щоб якнайоб'єктивніше оцінити рівень урбанізації регіонів, доцільно взяти для аналізу і якісні показники.

Скористаємось іноземним досвідом. Ось уже більш як десятиліття дитячий фонд ЮНІСЕФ (спеціалізована структура ООН, створена для поліпшення стану здоров'я, харчування, умов існування дітей) надає підтримку країнам світу в зборі статистично обґрунтованих і міжнароднопорівнянних даних за багатьма показниками із застосуванням гніздовий вибірки (MICS). Останні поділяються на групи: основні (кількісні) показники, харчування, охорона здоров'я, освіта, демографічні показники, економічні показники, темпи прогресу [11]. З 1995 р. майже 200 обстежень були проведені в 100 країнах, а останній раунд MICS-досліджень було проведено в 50 країнах у 2005—2006 рр., що дало змогу зробити нові й глибші оцінки розвитку суспільства. Важливо наголосити, що ці дані також можуть використовуватися для моніторингу інших узгоджених на міжнародному рівні зобов'язань і відповідають вимогам Організації Об'єднаних Націй.

Як відомо, у нашій країні посилюється тенденція до зниження загальної чисельності населення. Тому, незважаючи на прогнозоване підвищення рівня урбанізації, в Україні й надалі відбуватиметься скорочення кількості міських мешканців. Згідно з даними "World Urbanization Prospects: The 2009 Revision" за 2009—2025 рр. міське населення України скоротиться на 0,7 млн, а у 2025—2050 рр. на 2 млн.

Переконані, що процеси урбанізації переважно залежать від історичного розвитку регіонів; звідси зрозуміла і нерівномірність їх розвитку (східні та центральні регіони країни завжди характеризувалися вищим рівнем виробничого освоєння), і хаотичність перебігу економічних процесів (нестабільність політичної й економічної ситуації, брак єдиної стратегії розвитку). Тому вважаємо цілком виправданими й доречними такі рекомендації: зосередити увагу на демографічних процесах і конкретних заходах щодо розвитку міст (наприклад, законодавчо визначити й затвердити межі найбільших агломерацій України, як це зроблено в США і Польщі); посилити стратегічне планування розвитку міст; підвищити роль органів місцевого самоврядування; збільшити частку місцевих бюджетів у загальному бюджеті; розпочати формування координаційних органів, призначених для впорядкування відносин між містами.

Отже, резюмуючи, ще раз зазначимо, що урбанізація — досить складний і суперечливий процес, що характеризується низкою чинників і має як позитивні, так і негативні наслідки. Тому, незважаючи на суперечливі моменти, а саме забруднення територій та екологічні проблеми, спричинені значною концентрацією промислового виробництва у містах, диспропорції в розвитку територій, які призводять до соціально-економічної нерівномірності в регіонах і наростання соціального напруження, упевнені, що зупинити процес урбанізації практично неможливо.

Стрижневою проблемою урбанізації, на наш погляд, є перевищення темпів зростання населення порівняно з темпами розвитку інфраструктури (перш за все комунальної) у великих містах, яка здатна задовольнити городян відповідним обсягом соціальних послуг. Як наслідок — перманентні затори на міських автомагістралях, забруднення повітря, ґрунту та водоймищ через концентрацію виробництва та брак коштів для побудови очисних споруд і т. ін. Інакше кажучи, по суті, витрати органів місцевого самоврядування не відповідають потребам сучасних урбанізованих міст. А міські мешканці змушені шукати відповіді на питання: як використовувати

переваги і можливості мегаполісу і водночас уникати його недоліків? як брати активну участь у виробничому й економічному житті міста і водночас насолоджуватися свіжим повітрям, ландшафтом, тишею та спокоєм?

І тут ми знов повертаємось до головної вимоги: державна та регіональна влада повинні ефективно контролювати урбанізаційні процеси. Тільки вивірена й обґрунтована позиція держави допоможе згладити негаразди урбанізації, вирівняти соціально-економічний розвиток територій і повною мірою скористатись перевагами урбанізованого світу: модернізацією виробництва, індустріалізацією, інформатизацією та раціоналізацією соціальної допомоги.

Література

1. Дітчук І. Л., Заставецька О. В., Ткач Д. В. Географія України: навч. посібник. — Тернопіль: Навчальна книга, Богдан, 2006. — 168 с.
2. Заставецький Т. Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства: монографія / Т. Б. Заставецький. — Тернопіль, 2005. — 180 с.
3. Ломоносов Д. Оцінка ступеня урбанізації в регіонах України / Д. Ломоносов // Економіст. — № 7. — 2010. — С. 30—33.
4. Кушніренко М. Урбанізація та просторовий розвиток міських агломерацій / М. Кушніренко // Досвід та перспективи розвитку міст України. — 2010. — Вип. 18. — С. 54—65.
5. Никулина Ю. В. Урбанизационные процессы в контексте системной трансформации общества / Ю. В. Никулина // Социологический альманах. — 2010. — Вып. 1. — С. 270—275.
6. Присяжнюк В. К. Державне управління містобудівними системами та планування міських поселень України / В. К. Присяжнюк, В. Ю. Глеб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_1/6.pdf
7. Kim S. Urbanization / Sukkoo Kim // The New Palgrave Dictionary of Economics. — 2nd ed. ; Washington University in St. Louis and NBER [Electronic resource]. — Available from: <http://soks.wustl.edu/urbanization.pdf>
8. Henderson J. V. Urbanization / J. V. Henderson // Economic Geography, and Growth ; Brown University [Electronic resource]. — Available from: <http://www.econ.brown.edu/faculty/henderson/papers/handbookgrow0103.pdf>
9. Спиридонов И. А. Мировая экономика: учеб. пособие / И. А. Спиридонов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 272 с.
10. Problems of urbanization [Electronic resource]. — Available from: <http://essaysandarticles.com/other-essays/problems-of-urbanization/>
11. Статистичні таблиці ЮНІСЕФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unicef.org/sowc08/docs/sowc08_table_StatisticalTables.pdf

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2013 р.

УДК 658.8: 339.138

Пилипчук В. П., к.е.н., проф.,
Данніков О. В., к.е.н., доц.,
докторант кафедри маркетингу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЧНІ РІШЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ДИСТРИБУЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Систематизовано та узагальнено організаційно-економічні аспекти побудови системи збуту промислових підприємств, дотримання яких є заставою конкурентоспроможності підприємства. Авторами акцентується увага на проблемах збуту, як найістотніших в умовах ринкових відносин, запропонований маркетинговий підхід до формування стра-